

ԳՐԱՆՈՒՄ

ՓԵՐՏԻՆԻ ՊԵՐՈՋ, ԽՈՍՐՈՎ ԿՈՒՆՏԱՆ, ՄԱՏԻՆԻԱՆ ԴՐՈՒՄ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

«Կարնամակ» էն եւ «Ատրպատ» էն ետքը հետեւեալ պահաւակ գրուածքներն ալ ի լոյս կու տանք այժմ իբր շարունակութիւն մեր սկսած Պահաւական Շարքին:

Հարկ չենք տեսներ հոս երկար բացատրութեանց մտնելու, զգացնելու համար կարեւորութիւնը Պարսկական աշխարհի այս հին յիշատակարաններուն որք վաղուց հետէ եւրոպականացած են արդէն բազում թարգմանութիւններով:

Եւրոպացիք ասոնց մէջ կը փնտռեն կրօնապատմական ծանօթութիւններ, հինաշխարհեան ըմբռնումներ, գաղափարներ, հայեացքներ ամէն այն կէտերու վրայ որ յաւիտեան հարցերը եղած են փիլիսոփայութեան եւ որոց ստոյգ ճանաչողութիւնն է որ պիտի լուսարանէ մարդկային զարգացման պատմութիւնը, իւր, յընթացս դարուց, անցած փուլերով եւ ստացած կերպարանքներով:

Բոլոր այս ծանօթութիւնները որ զանոնք կը հետաքրքրեն, եւս առաւել հետաքրքրաշարժ պէտք է լինին մեզ համար, այն գերագոյն պատճառաւ որ ամէն ազգէն աւելի մենք գտնուած ենք Պարսից հետ սերտ եւ անմիջական եւ հանապազօրեայ յարաբերութեան մէջ. այնպէս որ ինչ որ անոնց մէջ կը նշմարուի կամ կը կատարուի, կրնանք գրեթէ ապահովաբար ըսել թէ Հայոց մէջ ալ ունի իւր նմանը կամ զուգորդը:

Եւ որովհետեւ յարաբերական շրջաններուն ամենէն բեղմնաւորը կամ դրականապէս ճանչցուածը Սասանեանը եղած է մեզ համար, ուստի ո՛րչափ աւելի ծանօթանանք այդ շրջանի տիրող գաղափարներուն հետ, թէ՛ իբր ընդհանուր աշխարհաստեղծողութիւն, թէ՛ իբր կրօնական հաւատալիք, թէ՛ իբր հասարակաց բարոյականը վարող սկզբունքներ՝ վարկածներ՝ վճիռներ, եւ այլն, կան աշխարհին եւ պատմութեան վրայ եւ անչափ աւելի խորամուխ կը թափանցենք մեր հին մատենագրութեանց յորս շատ մը կը մնան տակաւին:

Բայց բաց աստի, մեզ Հայոցս համար աւագ կարեւորութիւն ունեցող ուրիշ կէտ մը կայ որ օտարը չի հետաքրքրեր այնչափ, բայց որ հայու մը համար առաջին եւ անզանցառելի պարտականութիւն է դիտնալ, այն է հայ եւ պահաւակ լեզուներու ամենասերտ առնչութիւնը՝ իմա՛ ազգակցութիւնը, նմանութիւնը եւ շատ անգամ ալ նոյնութիւնը (այսպէս կը ցուցնեն զոնէ խուզարկութիւնները):

Այս հրատարակութեանց մէջ մեր ուշադրութեան առարկան եւ միակ նպատակն եղած է այս կէտը մանաւանդ լուսարանել: Եւ որպէս զի աւելի ցայտուն կերպով առաջի աչաց դնենք այս հանդիսութիւնները, չգոհացանք ծանօթագրելով կամ ընդգծելով միայն ասոնք, ինչպէս ըրած էինք մեր նախորդներուն մէջ, այլ՝ տոկալով շատ մը տպագրական դժուարութիւններուն, բուն պահաւակ բնագիրներն ալ լատինական տառերով առնթեր դրինք որպէս զի կարենան բաղդատել հետաքրքրուողները: Այս բաղդատութիւնը միայն պիտի ցուցնէ երկու բարբառներուն մէջ երեւցող ազերսը եւ ազգակցութիւնը:

Թարգմանութեան լեզուին դալով, նախորդներէն բոլորովին շեղած ենք հոս: Անոնց մէջ իմաստին աւելի յարած էինք, անցողակի նշանագրելով համապատասխան հայ բառերը, որով կարելի եղաւ հայապահալ միջոցով աշխարհաբարով մը տալ բնագիրները, իսկ հոս նպատակնիս բոլորովին տարբեր է. ոչ միայն իմաստը լրիւ տալ ջանացինք, մեկնաբանելով մութ կէտերն ի ստորեւ, այլ պահաւակ լեզուին կազմական կերպարանքը, համաձայնութիւնը՝ ոճը եւ եղանակը նոյնութեամբ պատկերացնել աշխատեցանք, որով այնպէս շարել հարկ եղաւ հայերէնը ինչ որ պահաւականը կը պահանջէր:

Անշուշտ շատ մը խորթ ոճեր եւ օտարտի դարձուածներ եւ ասութիւններ մտան, բայց ի՞նչ փոյթ, առանց այս գոհողութեանց եւ այս շեղումներու անկարելի էր բնագրին իսկական կերպարանքը պահել:

Գրարար աշխարհաբարի անհարկի եւ անիմաստ խտրանքներուն ալ ահանջ չկախեցինք, առաջնորդուելով այն գերագոյն սկզբունքէն թէ՛ ամենայաւ արդիւնքը ձեռք բերելու համար ամենայարմար գործին պէտք է ընտրել, որով ըստ մեծի մասին զրարարին հետեւեցանք, առանց systematic կաշկանդումներու, քանզի տեսանք որ հին ձեւերը աւելի հարազատօրէն կը հանեն բնագիրը, թէ՛ հոլովական թեքումներու պէսպիսութեամբ, խուսափելով անորոշութիւններէ եւ թէ՛ յարաբերական դերանունով եւ դիմաւոր բայով կազմութիւններու եւ բազում ուրեք ալ շարադասական ընթացքին մէջ: Հայապարսկի բաղդատութեանց մէջ մինչեւ հիմայ բաղանակնին հետեւուած է, բայց այս բաւական չէ. լեզուին անտաշ նիւթը, ատաղձը միայն կու տայ, բայց ոգին չի տար: Ինչպէս որ արդիւնք կամ զրուցութիւնն է մեծաւ մասամբ: Ասով միայն պիտի գիտնանք թէ՛ ի՞նչ կը պարտինք Արիա-Երանականին եւ ի՞նչ Արիա-Եւրոպականին: Այս ուսումնասիրութիւնը եթէ ընդարձակ ծաւալով, կարող անձանց կողմանէ կատարուի՝ անակնկալ արդիւնքներ երեւան պիտի գան:

- Երկու խօսք ալ մեր բնագիրներուն վրայ:
- Ասոնք թուով չորս են.
1. Խոսրով Կուստ,
  2. Փարոխ Պերոզ,
  3. Մատեան Ճատրակի,
  4. Գանձ Շայեկան:

Չորսն ալ Սասանեան ժամանակի գրուածքներ որ մերձ 1400 տարուան հնութիւն կը ներկայացնեն:

Առաջինը Կուստեան Խոսրովու (Khusraw-i-Kabādhān) այն է Արդարոյն Նուշիրուանի (Anushirwan-i Adil) կ'ընծայուի եւ նիւթն է երկրաւոր փառաց եւ մեծութեան անցաւորութիւնը:

Երկրորդը, անունէն դատելով, քանզի մասնաւոր ծանօթութիւն մը չկայ, Փարոխ Պերոզ (Farrukh Firūz) Սասանեան արքային կ'երեւի եւ նոյն խրատու եւ իմաստութեան վրայ կը յարի, գերագոյն հեղինակութեամբ:

Երրորդը եւ չորրորդը Նուշիրուանի նախարարապետ եւ իր իմաստութեամբը գերազուգեալ Վզուրկ-Միհր (Buzurg Mihr) ին

են, զոր Եւրոպացիք Արեւելքի Սենեկա կոչեցին:

Այս պրակներուն մէջը, ինչպէս ընթերցուածէն պիտի հասկցուի, Ճատրակ ըսուած խաղին վրայ է, այն է արաբացեալ ձեւով շատրինջ կամ սատրինջ (Shatranj) որ է jeu d'échecs զոր Հնդկաց Դեւասարիմ կամ Դարաշիմ արքայն ուղարկած էր Պարսից արքային ի լուծումն, ինչպէս սովորութիւն էր հին ատենները եւ որոյ հետեւանք կը լինէր հարկատուութիւն՝ պարտութեան պարագային:

Ամբողջ Արեաց աշխարհին մէջ Վզուրկ-Միհր միայն գտնուեցաւ որ ստոյգ լուծումը տալով առեղծուածին ազատեց իւր արքայն եւ հայրենիքը պարտութեան անպատուութեանէն եւ ասով ալ չգոհանալով՝ խաղ մըն ալ ինքն իւր կողմէն հնարեց «Վին-Արտախատր» կամ «Արտաշիր» անուամբ զոր նարտ կը կարծեն ոմանք, զոր եւ առաջարկեց Դեւասարիմին: Բայց սա անկարանալով՝ պարտաւորուեցաւ հարկ տալ Նուշիրուանին:

Այս է «Ճատրակ» ին նիւթը:

Իսկ «Գանձ Շայեկան»ը, տեսակ մը Սոլոմոնեան ժողովող, զուտ կրօնաբարոյախօսական է եւ ասով աւելի յարգի, որովհետեւ ժամանակին ըմբռնումները կը պարզէ թէ ի՞նչպէս իմացուած էր բարոյականը արեւելեայ հին աշխարհի մէջ, ինչ աղերս եւ կապ ունեցած է կրօնքի հետ, ցո՛ր վայր սատարած է Զրադաշտեան դէնը բարուց մաքրութեան եւ ազնուացման եւ թէ բարուց ուղղութեան մէջ ո՛ր տարերքն են որ Արեաց ուշադրութեան գլխաւոր առարկայ եղած են, սկսեալ այն հրաշալի Երրորդութեանէն «բարի միտք, բարի խօսք եւ բարի գործք», որ ամբողջ Դենի-Մազդեզդի անասան սիւները կը կազմեն եւ արդարեւ հին եւ նոր իմացմամբ բարոյագիտութեան վերջին խօսքը կամ բովանդակութիւնը կրնայ ըսուիլ:

Մենք այս թարգմանութեանց մէջ առաջնորդ ունեցանք երկու փարսի հեղինակներ, Խոստեար-Շահրիար¹ որ միջին պարսկերէնով տուած էր Ճատրակը, Փարոխ-Պերոզը եւ Խոսրով Կուստը միայն, եւ Դաստուր Փէլութանը որ անոնցմէ գատ Գանձ Շայեկանին ալ անդ. թարգմանութիւնը կու տար: Այս վերջինէն շիտակը ըսելով այնչափ ալ չօգ-

¹ Նոյնը որմէ թարգմանեցինք «Կարնամակ»ը եւ «Ատրպատ»ը:

տուեցանք մեր տեսակէտով, քանզի բարեպաշտ դաստուրին նպատակը ոչ թէ պահպանականին գրական վերլուծութիւնը այլ Մագդէական Դենի սրբութիւնը՝ առաւելութիւնը մանաւանդ վայելցնել լինելով, տուածը ոչ թէ թարգմանութիւն այլ աւելի մեկնութիւն եղած է, այնպէս որ իւր անվերջանալի ընդլայնումներուն մէջ շատ անգամ բնագրէն բառ մ'անգամ չի գտնուիր: Իրեն համար, ինչպէս մեր հին մեկնիչներուն քով կը տեսնենք, ամէն խօսք այլաբանական է եւ միշտ այն նոյն սեւեռուն գաղափարին շուրջը կը դառնայ, Զրադաշտեան իմացումներու: Բուն պահաւ բնագիրը, ինչպէս պիտի տեսնուի, շատ անգամ կարճ կտրուկ եւ վճռողական է, մեր մանկական քրիստոնէականները յիշեցնող, մինչդեռ մեկնութիւնը ճոխ, ճապող եւ լի ենթադրական իմաստներով:

Մենք ամէն ջանք ի գործ դրինք բնագիրը իւր իսկութեամբը տալ հայաբար, ամենայն երկիւղածութեամբ պահելով թէ՛ իւր կարգը, թէ՛ իւր ոճը եւ թէ նոյն իսկ իւր բառերը ուր եւ որչափ հնար էր: Ասոր համար հարկ եղաւ ոչ միայն գործածութեան մէջ եղած հայ բառերը որք իմաստով շեղած կամ հեռացած էին՝ իրենց նախկին իմա՛ համազօր պարսկերէնի բուն եւ սկզբնական իմաստին վերակոչել, այլ եւ նորեր կերտել այն տարրերով որ լեզուին մէջ կային տարանջատ եւ աստանդ բարդութեանց մէջ ընկղմած եւ թաքցած:

Անոնք որ անտեղի եւ յանդուզն պիտի համարին մեր այս համարձակութիւնը, կը խնդրենք անոնցմէ ըսել մեզ թէ հայերէ՞ն են մեր գործածած տարբեր թէ ոչ: Եթէ այո՛, եւ հնար չկայ ըստ մեզ հակառակը պնդելու, ի՞նչ տեղի կայ ուրեմն վայթակղելու քանի որ համեմատութեան վրայ միայն կը դառնայ

խնդիրը եւ շինուածքին, իրր անհատ էութիւն, դոյ կամ անդոյ լինելը նշանակութիւն չունի, բաւական է որ նիւթը կայ եւ ճարտարապետելու ոճը եւ եղանակն ալ արդէն կազմակերտուած յարացոյցներէն յայտ յանդիման կ'երեւի: Բժականդրութիւնը պարզապէս routine է մեզ համար այսպիսի ձեռնարկութեանց մէջ ուր ոչ հայկարանել է նպատակը, ոչ վիպագրել, ոչ բանաստեղծել:

Վերջացնելու համար կը խնդրենք ընթերցողէն հետեւեալ տախտակն առաջի աչաց ունենալ մեր լատինատառ մասին ուղիղ ընթերցմանը համար.

- ā = երկար
- a = կարճ, ընդ մէջ աի եւ էի
- ai = ay (այ)
- c = չ յամենայն դէպս
- ç = u
- s = u, երկու ձայնաւորներու մէջ տեղն անգամ
- g = միշտ կ (արեւմտեայ) կամ այն հընչումն որ ունի ga, go բառերուն մէջ
- h = h
- x = խ
- j = fi (արեւմտեայ)
- š = շ
- u = միշտ ու
- y = ե
- oi = օյի եւ ոչ ուա (զաղղիական)

Նաեւ պճլ. ընթերցուածներուն առաձգութեան պատճառաւ, բացարձակապէս մէկ կերպին չկատուեցանք, այլ երբեմն այս եւ երբեմն այլ ընթերցուածով տուինք ուր եւ հեղինակը կը տարբերէին իրարմէ, զ. օ. prajam = farjam, praman = farman, եւն. որք հաւասարապէս ուղիղ են:

Նիւ Եորք 1912: Գ. ԹԻՐԵԱՒԵԱՆ

Pavan šam-i Yazdan datak niyuk
—
Matigan-i Ganj-i šayegan.

1. Li, Vazurg-Mithra-i Buxtekan, vinanpat-i² šapastan-i³ šatur-i⁴ hustagan⁵-i Xosrov-i airipat⁶, denman aipatkar pavan aibarih va nîruk-i Yazdan va avarik kola minoî-i šapir hamoki, min praman dat-i Xosrov-i Melkan-Melka, prahang-i šapir butan šayast-râ valmanšan mano pavan padhirap-tarih-i min avargaran hubarehinišniha va arzanikiha madam barehinit yekavimunetra kart, va pavan Ganj-i šayegan hanxetunt.

Cigon cabnu-i gētih hamak sazišnigih va vašupašnigih va vardhešnigih, valmanaj mano Yazdan avaet avaš dahišn pataš yadman yehabunet.

Tuxšišniji aranjija⁷ aobaš paryatet satwar⁸ cabun handuzet⁹, val mahist¹⁰ kar va šahritaih yamtunet, va apartum¹¹ gačvaxdunet, va vazurgtum šem bavihunet va nami-kihtum (afruzišnih man-i magan)¹² vaduniet. avaš draz zivandagih, afzaišn-i prazand va patwant, raba humetih va niyuk dahišnih-i pavan kar-i datastan va çut-i anšotaan natrunišn dam kar-i patuxšaih va avarikan hamak pradinih-i dain gētih ayuk val tani. gokaç va ham-datastan pavan anastašn-i zak and mandum.

Dur minstartum amat aeritum, dain dranaih,¹⁶ a raz šant¹⁷ tan val prajam¹⁸ va patuxšaih val loit. Dain dranaih-i se raz šant dutah¹⁹ val vašovašn, šem val pramoših²⁰ va an-aibadhih²¹, va man-i magan val aviranih²² va alutakih²³, va nap²⁴

¹ Հայրանուն:
² √vīn = bīn = տես, pat, paiti = պետ, յորմէ vīnan-pat (vīnanpat) = տեսանողաց (իմաստնոյ) պետ:
³ šapastān = զիշերային (զաղտնի, ներքին) Խորհրդարան:
⁴ šahr = քաղաք, աշխարհ:
⁵ hastagān = որք են եւ կան:
⁶ Թէ՛ Արեւաց եւ թէ՛ արի արանց պետ կը հասկըցուի. որովհետեւ մեր «այր»ը երկուքն ալ կու տայ, «պրապետ» բարդութիւնը յարմարադոյնը թուեցաւ:
⁷ Միջանկեալներու այս խճողում ճապարկմը հազուադէպ չէ պճլ.ի մէջ:
⁸ tukhshish-i nāranj = աշխատութիւն թեթեւ:
⁹ ustuwār
¹⁰ andūkhtan
¹¹ mah (ին գերազրականը mahast)

Յանուն Աստուծոյ տուողին բարեաց
—
Մատեանս Գանձ շայեկան:

Ես, Վզուրկ-Միհր Բուխտական¹, տեսանողաց պետ զիշերաստանի աշխարհին բնակչաց Խնորովու այրապետի, այս խուն պատկերը, օգնութեամբ եւ գորութեամբ Եզրանայ եւ այլ ամէն երկնաւոր վեհից համօրէն, ըստ հրամանատուութեան Խորովու Արքայից Արքայի, ի հրահանգ արժանաւոր անոնց որ ընդունակութեամբ կատարեալ լինելու բարի գործոց մէջ ծնան՝ ըրի եւ Գանձ շայեկան կոչեցի²:

Գանդի հարստութիւն աշխարհի համակ պատրոզական եւ ապականացու եւ փոփոխական (է) եւ անոնց որ Աստուած արժանի կը տեսնէ՝ կը պարգեւէ ի շնորհս:

Աշխատութիւն անշարժար կը հայթայթէ (անոր) ստուար հարստութիւն զիզել եւ մեծագործ եւ հօր լինել եւ ի բարձր դահ բազմել, եւ վզուրկ անուն ստանալ եւ երեւելի յոյժ (վառ պահելով զկրակ տան մոգուց) հանդիսանալ: Եւ երկայնակեցութիւն, (եւ) աճումն որդուց եւ պատուանդից³, հաստատուն յոյս եւ բարի պարգեւաց (ակնկալութիւն) ի գործ դաստաստանի, եւ զօգուտ մարդկան դիտել ի ժամու իշխանութեան⁴ եւ այլոց ամենեցուն հանգիստը (խնդրել) յաշխարհի կամ ի մարմնի: Վկայ եւ համդատաստան⁵ (լինել) անկայունութեան այս բաներուն:

Լաւ գիտնալու է որ հօրագունից անգամ, յընթացս մէկ հարիւր տարուան, մարմինը վախճանին եւ իշխանութիւնը կորուստի (պիտի յանդի): Յընթացս երեք հարիւր ամաց, ծուխ ի քայքայումն՝ անուն ի մոռացոնս եւ յանյիշատակութիւն, եւ տուն մո-

¹¹ Apar = abar, bar = վեր, ի վեր, tum աճանցով սասակացած, ինչպէս հետագայ vazurgtum ն ալ:
¹² Այս միջանկեալը մեկնութիւն կ'երեւի ետքէն մուծուած:
¹³ Որոնց հետ որ բնական կապեր ունինք իմա՛ ազգակիցք, առճայիկք:
¹⁴ Իշխանութեան գլուխը եղած ատենը:
¹⁵ Համաձայն, համամիտ:
¹⁶ Նոյ. darangi
¹⁷ Sanat
¹⁸ farjam
¹⁹ dūdah
²⁰ farāmūshī
²¹ ānābādī
²² vīranī
²³ alūdagi
²⁴ navah

va patwand val praottarkih²⁵ va avaxšaš²⁶ va tuxšašn val avibarih va ranj va bar val tavahekih²⁷, va patuxšaih val aobam xotayan, va cabun val valman la kadrunet. mano zaman-i prahih dain zak hana barehinit yekavimunet.

Mandum-i frašakeretih²⁸ patayet la vašupet, va aivaz-i aharaih va šem-i frašakaretih va kunišn-i frarun pavan hic aiš yedrun-tan la tuban.

Kenû, cigonam kamak tuxšašn pavan ahraih varzitan va pahariz²⁹ min venaç kartan aitun bara zak-i dain dast yekavimunet min kunišn-i, pramaišn-i aobam xotayan, duš-patuxšaih-ra, pataš apare homanam.

Yavaš min venaç nigirišnih, pavan kamak, candam³² danišn, paharixt yekavimu-nem.

Va pavan aitihi yazatan, va loitih-i šedan, va din, va roban, va vahišt³³ va duš-axu³⁴, va hamar-i seh tuš³⁵, va rastaxiz³⁶ va tanopaçin³⁶ avigoman homanam.

Avam ahraih va xvarih-i min tan, va roban va gan va kola niukih-i gētih va minōi kamaktar. Avam šem-i gētih-ra, vazak acand madain denman aipatkar nipišt, aigh:

²⁵ farūd-tarī (farūtari)

²⁶ a ժխտականով vakhsh = bakhsh = բաշխ: ²⁷ tabāh = tabās = տապաստ, անկուս, կործա- նում:

²⁸ Աւետական բառ frazo-kereti զոր կրօնական իմաստով կը դործածեն այժմ ֆարսիները, բայց ֆէ- շտանը կ'ազդարարէ ի ծանօթութեան թէ նախապէս ո՛ր է և է բարձր եւ գերազանց բան կը նշանակէր, ինչ- պէս եւ կազմն ալ կը յայտնէ farāz (վերայ, վերոյ) եւ kard (կերտ): Այս է նաեւ մեր «հրաշակերտ»ը: ²⁹ parhiz, pahrhiz (pahrixtan) = պարհիզ, ժուժ- կալել:

³⁰ Որչափ ի ձեռս է: ³¹ «Գծքդ շնորհիւ կամ «գծ-պետ»ութիւն duš-xotaih) ինչպէս «կարնամակ»ին մէջ թարգմա- նած էինք, աւելի ճիշդ է և լայն իմաստ ունին քան մեր այժմու «քոնապետ»ութիւնը: ³² Cand-am danišn = chand dānišm bāshad

տառական իմաստն է «արքայութիւն»: Բառին վեհաստան» (vah = bah) = վեհ = լաւ): «վեհագը» ըսինք հետեւելով վաղուց ի նախնեաց հայացած «Ար- տաւազը» յորինածութեան որ հայացի ամփոփումն

զուց (մեհեանք) յաւերակ եւ ի սղծութիւն, եւ ազգ եւ սատուանդ յանշքութիւն եւ յան- բաշխութիւն, եւ ջանք յապարերութիւն, եւ վաստակ եւ բար ի տապաստ եւ թագաւորու- թիւն իրենց տէրերուն, եւ ինչք անոնց չպիտի մնան որք ի ժամանակի ճոխութեան անոնց- մով կը յափրանային:

(Այլ) այն բաները որ հրաշակերտի կը ծառայեն՝ պէտք է որ չկորսուին. եւ դա- ւաչ սրբութեան եւ դանուն հրաշակերտի եւ գործոց բարեաց ոչ ոք կորզել չէ կարող (ա- նոնցմէ):

Հիմա, զիդոյն (ինչպէս) ինձ կամք (են), (պիտի) ջան(ամ) սրբութեան վարժել զանձն եւ պարհ(ել) ֆրաս (մեղք) գոր- ծելէ, այդպոյն եւ որչափ ի դաստի³⁰ է ա- րարքներուն եւ հրամաններուն իշխանաց որ դժբեղիւթեան³¹ չզառածանին՝ զզուցա- նեմ զանոնք:

Եւ ես ֆրասապարտ (մեղապարտ) հայե- ցողութիւններէ, կամաւ, որչափ գիտութիւն է ինձ, պա(ր)հպանեմ զինքս:

Եւ ի դոյութիւն հրշտակաց եւ ի կորուստ սատանայի, եւ ի դեն եւ ի հոգի եւ ի վեհազդ եւ ի դժոխս եւ ի համար երրորդ գիշերի եւ ի յարութիւն եւ ի մարմին վերջին ապագու- ման լինեմ:

Եւ ես սրբութեան (վարուց) եւ անար- գութեան մարմնոյ³⁷, եւ էութեան հողոյ եւ կենաց եւ ամենայն բարեաց աշխարհի եւ հանդերձելոյն կամակիթար³⁸ եմ: Եւ ես առ յիշատակ յաշխարհի, մեկնութիւնս ինչ յայսմ խուն պատկերի արձանացուցի, թէ

է Arta-vahista ի, զն. Aša - vahista որ է վեհագոյն սրբութիւն (նպ. ardibahish) լուծուելով arta = aša = սրբութիւն եւ vahist = վեհագոյն, գե- րազրական veh ի, ինչպէս կայ nah, mahast:

³⁴ Ahu = լաւութիւն, որով duš-ahu (դժ-ոխ[ը]) = տեղի ոչ լաւ:

³⁵ Մաղդէից գաւանթութիւնն է թէ հողին, յետ մահու, երեք օր եւ երեք գիշեր մարմնոյն շուրջը կը զեղերի եւ չորրորդ լուսածաղին միայն կը մեկնի եւ այս աշխարհէն միւսը երկնցող «ճամաւատ» կամրջին զլուխը կը համի ուր համառօտ հարցափորձէ մը ետքը կ'ուղարկուի իւր որոշեալ տեղը:

³⁶ Կը հաւատան նաեւ յարութեան (rastakhiz) եւ վերջին գատատանի յորմէ յետոյ պիտի լինի նորո- գումն մարմնոց tanpasin (մարմին վերջին):

³⁷ Հոս մարմնոց անարգութիւնը Բուդայական կամ երբեմնի քրիստոնէայ ճգնաւորաց իմաստով առ- նելու չէ որուն միշտ հակառակ վարդապետած է Մաղ- դէութիւնը, այլ պարզապէս հողին նախադասել մար- մնոյ:

³⁸ Իմա՛ յօժարամիտ (համտ. էակ, գոյակ, գի- տակ):

2. Anšōta katar³⁹ fraxtar?

— Zak mano avenastar.

3. Mano avenastar?

— Zak mano pavan dat-i yazdan rast- tar yekavimunet, va min dat-i šedan vēš paha- rizet.

4. Katam dat-i⁴¹ Yazdan va katam dat-i šedan?

— Dat-i Yazdan vahih⁴² va dat-i šedan saritarih.

5. Maman vahih va maman saritarih?

— Vahih hu-mat⁴³, va huxt, va hu- aršt⁴⁴; va saritarih⁴⁵ duš-mat, va duš-hox- t, va duš-huaršt.

6. Maman humat, maman huxt va ma- man huaršt; va maman duš-mat va maman duš — huxt va maman duš-huaršt?

— Humat patman⁴⁶ minašnih — va huxt rātih — va huaršt rastih.

Dušmat pribut⁴⁷ minašnih — va duš- huxt parih⁴⁸ — va duš-huaršt drujih⁴⁹.

7. Maman patman minišnih, va maman rātih va maman rastih; va maman prehbut minišnih, va maman parih va maman dru- jih?

— Patman minišnih hana mano prahiš nih-i cabn-i gētih xaditunet kamak madam zak mandum yedrunet, ma nu-rā tan val pu- hal va ruban val duš-axu la yemtunet.

Rātih hana mano bahar-i tan min tan va bahar-i rubân min rubân lakvar la vaxdunet.

³⁹ Այս katar ք ինձ անճիշդ կ'երեւի, պէտք է katam լինի, ինչպէս ուրիշ մի քանի տեղ եղած է եւ ինչպէս կը ստուգէ նպ. kudām ք:

⁴⁰ Ուղիղ, անխտոր, անսպաք:

⁴¹ Ըստ յարմարութեան երբեմն օրէնք եւ երբեմն ֆրասապարի զրինք:

⁴² Բարութիւն, լաւութիւն: Մեր «վեհ» բառը որ vah կամ bah ին համակերպը լինելուն միշտ անոնց զի- մացը հաներ ենք, իւր ամենաբարձր իմաստով առնե- լու չէ միշտ, այլ՝ բարի, լաւ:

⁴³ Mat, mit, min, man, mar՛ բոլորը կը մատնան- շեն մեր միտ, (ի)մամ, (ի)մաստ, թերեւս եւ մուտը յորմէ հմուտ իբր homat ճիշդ, այսինքն լաւ խոր- հուրդ, խորզնութիւն, թափանցողութիւն:

Մարդ(ոց մէջ) ո՞վ է խրախազոյն (եր- ջանիկ):

Ով որ անֆրաս (անմեղ է):

Ո՞վ անֆրասութար (է):

Այն որ յորէնս Աստուծոյ դաստթար⁴⁰ մնայ եւ ի սաղբանաց սատանայի յոյժ մեծա- պէս զանձն պարհէ:

Ո՞րն (է) ճանապարհն Աստուծոյ եւ ո՞ր ճանապարհ սատանայի:

Ճանապարհ Աստուծոյ՝ վեհութիւն եւ ճանապարհ սատանայի՝ չարութիւն:

Ի՞նչ (է) վեհութիւն եւ ի՞նչ (է) չարու- թիւն:

Վեհութիւն (է) բարի միտք(ունենալ), եւ բարի խօսք եւ բարի վար(ղ)ք՝ իսկ չա- րութիւն՝ դուժ միտ եւ դուժ խօսք եւ դուժ վար(ղ)ք:

Ի՞նչ (է) բարի խորհուրդ, ի՞նչ բարի խօսք եւ ի՞նչ բարի վարք, եւ ի՞նչ դժմտու- թիւն եւ ի՞նչ դժխօսութիւն եւ ի՞նչ դժվա- րութիւն:

Բարի խորհուրդ (է) պայմանաւոր իմա- ցողութիւն, եւ բարի խօսք՝ դաստութիւն, եւ բարի վար(ղ)ք՝ դաստութիւն:

Դժմտութիւն (է) վրէպ իմացողութիւն, — եւ դժխօսութիւն՝ պարկուրութիւն — եւ դժվարութիւն՝ դրժութիւն:

Ի՞նչ պայման իմացողութիւն եւ ի՞նչ ուս- տութիւն եւ ի՞նչ դաստութիւն եւ ի՞նչ վրէպ իմացողութիւն եւ ի՞նչ պայութիւն եւ ի՞նչ զրուժանութիւն:

Պայման իմացողութիւնն այն է որ ճոխու- թիւնն ընչից աշխարհի՝ համարուի (միջոց) զամազիտ անոնցմով լինելու որպէս զի մար- մինը կամուրջի (վտանգին) եւ հողին դժոխք չի յնայ⁵⁰:

Ռատութիւն այն է որ ինչ որ մարմնոյ բաժին է մարմինէն եւ ինչ որ հողոյ բաժին է հողիէն ետ չզարձուի (չզլացուի)⁵¹:

⁴⁴ Aršt թուի լինել varz (varz, varzash) = վարզ, վարք (Տ. Արեւհայ Բառարան):

⁴⁵ sar = shar = չար:

⁴⁶ Patman = նպ. paymān = պայման:

⁴⁷ farīb:

⁴⁸ Պարիկ, պայ (pari):

⁴⁹ Դրուժանութիւն, կախարհողութիւն:

⁵⁰ Այսինքն, աշխարհի ընչից ճոխութիւնը միջոց եւ պայման իմանալ, բարուք կիրառութեամբ հան- դերձեալ երանութիւնը վայելելու:

⁵¹ Այս սահմանն ալ կ'իմացուի որ օրչափ կը տարբերի Ջրազառեան վարդապետութիւնը Մոսլի- կեանէն՝ չմերձելով մարմնաւոր բարեքը:

— Rastih hana mano val ruban-i napšman rastih va apiriptarih satunet.

— Prehbut-minišnih hana mano gētih pavan mahimanih va minōi pavan mostgir yahsunet, va kamak madam zak mandum yedrunad mano parjam vašovašnih, tan po-hal va patpraç* ruban azaš yehvunet.

— Va parih hana mano bahar-i tan min tan va bahar-i ruban min ruban laxvar yahsunet.

— Va drujih hana mano tan pavan kamak va ruban pavan prîp yahsunet.

8. Pavan vehih mano buniktar?

— Zak mano danaktar.

9. Mano danaktar?

— Zak mano farjam-i tan xavitunet va hamimalihi⁵³ ruban šnaset va napšman-tan min hamimalih-i ruban natruntan va avibim daštan avirtar⁵⁴ xavitunet.

10. Maman farjam-i tan? Katam zak hamimal mano danakan pataš avirtar tuban šnaxtan?

— Farjam-i tan va šovašn-i karp⁵⁵, va hamimali-i rôban denman and druj-i ganak-minōi pavan piriptan va niayizan kartan martuman-râ pavan hamestarih-i pavan martuman fraz yehbunt.

11. Katar va cand zak druj?

— 1. Az, 2. va niayiz, 3. va hešm, 4. va arešk, 5. va nang, 6. va varun, 7. va kin, 8. va bošasp, 9. va druj-i aharmokih, 10. va spazgih.

12. Min denman and druj katam stamektar⁵⁶?

Ռաստութիւն այն է որ (մարդ) իւր անձը ուղիղ եւ անվրէպ վարէ (չխոտորի ճշմարտութենէ) :

Վրէպիմացութիւնն այն է որ աշխարհքը հիւրանոց եւ հանդերձեալը արգելան համարելով կամենայ (մարդ) այնպիսի բաներու ետեւէ երթալ որոնց վախճանն ապականութիւն է եւ որոնց երեսէն) մարմինը կամըջի (վրայ կը վտանգի) եւ պատուհաս* հոգւոյն կը հասնի:

Եւ պարկուծիւն այն է որ բաժին մարմնոյ մարմինէն եւ բաժին հոգւոյ հոգիէն զլացուի:

Եւ դրժուծիւն այն է որ մարմինը (իւր) կամքին եւ հոգին վրիպանաց մէջ ձգուի:

Վեհութեան մէջ ո՞վ աւելի բնիկ⁵²:

Ով որ իմաստնազոյն է:

Ո՞վ իմաստնազոյն:

Այն որ զվախճան մարմնոյ զիտէ եւ զմրցակցութիւն հոգւոյ կը ճանաչէ եւ ինք զինքը ի հակառակորդաց հոգւոյն ազատել եւ աներկիւզ պահելու առաւելագոյն հոգ կը տանի:

Ի՞նչ է վախճան մարմնոյ ո՞վ այն մրցակից (ոտոխ) գոր իմաստունք ապարթար կանն ճանաչել:

Վախճան մարմնոյ եղծումն (է) կերպի եւ ոտոխ հոգւոյ (այն) մի քանի դրուժք (են) Գանակ-Մինով (որ) վրիպեցնելու եւ նիւզ ընելու համար զմարդիկ երանաւէտ վայելքէն՝ մարդոց վրայ կը յարձակին:

Որոնք եւ քանի՞ (են) այն դրուժները:

1. Ազահութիւն, 2. եւ նիւզութիւն, 3. եւ ցասումն, 4. եւ նախանձ, 5. եւ նենգ, 6. եւ շարակնութիւն, 7. եւ քէն, 8. եւ ծուլութիւն, 9. եւ դրուժ քսութիւն, 10. եւ զրպարտութիւն:

Այս մի քանի դրուժներէն ո՞րն աւելի ստամբակազոյն (է) :

(Շարունակելի:)

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅ ՄՁԵԿՈՒԹՆԵՐԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ

(Շարունակութիւն:)

Երբ այսպէս մտածեմք, յիշուի պէտք է գործէ քաշուիմք իսպառ եւ շարունակեմք մեր նիւթական անփոյթ կեանքը, որ զմեզ ցարդ մեռելական վիճակի մէջ պահած է: Սակայն երբ միւս կողմէն անցեալ դարերու վերայ դարձնեմք մեր աչքերը, բնեմք մեծագործ կանանց յաղթանակները, որով իրենց հայրենիքը փրկեցին եւ մարդկութեան յառաջադիւութեանը նպաստեցին, երբ մեզ ներկայանան Յուդիթ, Եսթեր, Ժան տ'Արք եւ Նվիշէի յիշած փափկասուն տիկիներն Հայոց աշխարհին, ո՞հ, եռանդով կը լցուիմք եւ մեր բարձր կարողութիւնը նանչնալով կըրնամք ըսել. Աշխատի՛մք, որպէս զի պարտաւոր չմնամք ազգին եւ մարդկութեան աշխատի՛մք, որպէս զի մեր գաւառացի բոյրերը լոյս առնուն. աշխատի՛մք, որպէս զի մեր հայրենիքը փրկեմք եւ աշխատի՛մք, որպէս զի իզական սեռը մարդկութեան մէջ տեղ մի բռնէ: Իրաւ, դժուար է բարիք գործել. բարեգործութիւնը փշալից վարդ մի է, ով որ մերձենայ անոր՝ ձեռքերը կ'արկենին: Իրաւ, երբ մեք մեր Հայաստանը փրկելու համար ճամբայ կ'ենթեմք, շատ մեծ վտանգներ ունիմք. ահազին անտաններէ պիտի անցնիմք, ուր թշնամի գազաններ իրենց ահարկու մոռնչիւններով պիտի ջանան ահարկել զմեզ. ծովերէ պիտի անցնիմք ձմեռ ժամանակի մէջ եւ ատելութեան մըրիկներն ու նախանձու ալիքները պիտի ճգնին մեր բարեգործութեան նաւը խորտակել. ձմեռ ժամանակ կ'ըսեմ, վասն զի մեր ազգը սակաւին լուսաւորութեան ձմեռուան մէջ է եւ անշուշտ իւր փոթորիկներով պիտի հարուածէ զմեզ. սակայն մի՛ վախնաք, ձմեռուան կը յաջորդէ զարուն եւ մեր ըստ մեծի մասին տգէտ ժողովուրդը մեր գործոց բարի ըլլալը տեսնելով, փոխանակ շանթի, ծաղիկ կ'թօթափէ մեր գլխուն: Բայց չի վճատիմք նաւապետ մի երբ փոթորիկի տուն ճանաչ կ'ենէ, զիտէ որ մեծ արգելքներ պիտի պատահին իրեն եւ անոնց զիմազրելու կը պատրաստուի նախապէս. մեք ալ որ այս բարեգործ ընկերութեան նաւապետներն եմք, պատրաստուիմք մեր գէժ երած խոժոռ ա-

լեաց դէժ գնելու: Թո՛ղ բամբասեն, գրպարտեն զմեզ, որչափ որ կ'ուզեն. մեք վստահ եմք որ մեր գործը բարի է. մեք մեր հայրենիքը փրկելու պատրաստուող դիւցազնուհիներ եմք. չարամտութեան եւ տգիտութեան նետերը պէտք է որ արհամարհեմք: Այսպիսի գործ մի, որ տակաւին նոր կտեսնուի մեր ազգին մէջ, ի հարկէ շատ քշնամիներ, ծաղրողներ կ'ունենայ. մեր պատասխանը միշտ սա պիտի ըլլայ. «Չանք եւ յարատեւութիւն ամեն բանի կյաղթեն»: Շատեր կ'ըսեն եւ պիտի ըսեն թէ չէք կրնար յաջողիլ, սակայն ո՛ր մեծ գործ առաջին փորձով յաջողած է. եթէ մեք չյաջողիմք՝ գէթ հիմը դրած կ'ըլլամք եւ ուրիշ մի կը կատարելագործէ զայն. տեսէ՛ք չոգեկառքին կատարելագործութիւնը քանի անձանց կը վերաբերի. Բարէն չոգեշարժ մեքենայով նաւեր շարժելու գաղափարը կը յղանայ, Ռօթ գայնի գործ կը զնէ, Պօլթն կը կատարելագործէ, Թրիվիլիթ անով կառքեր քաշելու գաղափարը կը զնէ, Պօլթն կը կատարելագործէ, Սթիֆինսն ի գործ կ'ընէ եւ կատարելագործեալ վիճակի մէջ մարդկութեան կնուիրէ չոգեկառքը: Ըսել է մեծ գործ մի ընելու համար ժամանակի պէտք կայ. մեք աշխատի՛մք այս ընկերութիւնը յառաջ տանելու եւ ապագայ սերունդը թող կատարելագործէ զայն, թերեւ չեմք յաջողիքի երկիւղը թո՛ղ չվճատեցնէ զմեզ: Արդէն սկսած են շատերը ծաղրել զմեզ ըսելով թէ «օրակարգ ալ ունին եդեր», եւն, բայց մեք եթէ վախնամք ծաղրաբանութենէ, բամբասանիէ, եթէ կարեւորութիւն տամք ժողովրդեան մէջ պտտած սին խօսքերուն, բան մը չեմք կրնար ընել, եւ մեզի պէս բոլոր ազգին բարեբարները այսպէս շարախօսութենէ վախնալով ետ քաշուէին, մեք այսօր ոչ գպրոց կ'ունենայինք, ո՛չ եկեղեցի, ո՛չ Ընկերութիւն եւ ոչինչ. բայց տեսէք, Նաւրանդեան մի իւր ազգին ծառայելու համար կը աքնի, կ'աշխատի եւ աքորանաց մէջ կ'մեռնի գոչելով:

Ազատութիւն գոչեցի, թո՛ղ որոտայ իմ գլխին փայլակ՝ կայծակ, հուր երկաթ, թող դաւ զնէ թշնամին: Ես մի՛նչ ի մահ կախաղան, մի՛նչեւ անարդ մահու սիւն, Պիտի գոռամ, պիտի գոչեմ անդադար «Ազատութիւն»:

* padfrās = pādāfrās = pādāfrāh = pādfrāh մեր «պատուհաս»ին, ինչպէս pādāsh ն ալ կազմօրէն մեր «պատիժ»ին կը պատասխանեն, բայց պի մէջ ստորագրար առաջինը պատիժ եւ երկրորդը վարձք նշանակութեամբ կ'աւանդուի (տես Կարնամակ, ծան. 29): ⁵² Բուն (bun) արմատէն = խորարմատ, հաստատուն: ⁵³ hamimāli ⁵⁴ Այս avirtar ք (bartar) ճիշդ մեր «ի վեր քան»ն ⁵⁵ Այս karp ք որ միանգամայն kerp եւ kalp է (kālībūd = տճ. բալըպ) = կաղապար = գաղափար, կարծեմ թէ մեր «կերպ»ն ալ է որ ուրիշ հաւանական ծագում չցուցներ. եւ «կերպ արանք»ն ալ արդէն ճիշտ այն իմաստով է չ.ի մէջ: ⁵⁶ Stam-ak = Ստամ(ք)ակ = satamkār: